

ІМПЕРАТИВ

Володимира Мономаха

Дві правди

Правда Київської Русі чи правда Запорозької Січі?

Велич нашого минулого вражає кожного, хто пробує проникнути в його таємниці. Українці будуть завше вдячні *Михайлові Грушевському* за те, що він надав нашій історії наукового підґрунтя, показав неспроможність погляду, який нав'язував думку, що “історія України, “малорусского народу” починається лише з XIV-XV століть. “*Київський період*, — писав історик, — *перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII ст., потім литовсько-польський XIV-XVI ст. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені і відносини до неї Київської можна б скоріше прирівняти, зокрема, до відносин Римської держави до її гальських провінцій*”. Думка, яку чомусь і нині пробують ігнорувати окремі вітчизняні, але не українські за духом історики, для нашої історії має засадниче значення.

Трипільська культура, яку відкрив *Вікентій Хвойка* більше століття тому, переносить нашу духовність на кілька тисячоліть до Різдва Христового. Історичний еладоцентризм захитався, бо стало очевидним: *на землях України ще в сиву давнину існувала велика прадавня культура*.

Проте підневільне становище українців не тільки не сприяло розумленню джерел нашої історії, залишаючи її без початку, а й не давало змоги осягнути її як цілість, звівши до “якихось кавалків”, “не пов'язаних між собою органічно, розділених прогалинами” (*М. Грушевський*). В пам'яті залишилася козаччина і то тільки як роки народно-визвольної війни під проводом *Богдана Хмельницького*, аби оправдати “воз'єднання України з Росією” для підтвердження правильності політики “собірательства”.

Для українця козак втілював національне лицарство, нашу славу. На цю славу, пам'ять про яку жила в наро-

ді, спиралося українське відродження. Великий *Шевченко* поставив козака на такий високий п'єдестал, що козацькі подвиги затьмарили славу княжу добу. Не дивно, що в радянський час випускники середніх шкіл асоціювали нашу славу історію з війною під проводом *Богдана Хмельницького*. Окрім нього, з російської літератури, яку українські школярі вивчали досить ґрунтовно — не так, як рідну, наша дівтора дізналася про ще одного гетьмана — *Івана Мазену*, що мав тавро “зрадника”. Про періоди національно-визвольних змагань 1917-1920 років наша молодь запам'ятала тільки те, що “українські буржуазні націоналісти боролися проти встановлення радянської влади в Україні”; героїка українських січових стрільців і варварство муравйовських орд, не кажучи вже про Акт Злуки, залишалися за сімома печатками кагебістських спецховищ. Історію великокняжої Київської держави більшовицькі ідеологи пересунули на північні землі, бо критика схеми “руської” історії з аргументами *Михайла Грушевського* перебувала під арештом. Іншими словами, з радянської школи учень міг вивести тверде переконання, що українська нація вийшла на світ незаконно, як викидень чи байстрюк.

Студенти мимоволі доходили висновку, що наші предки не могли дати собі ради, тому запросили варягів. Виявилося, що варягів запросили не наші предки, а ільменські словени, кривичі, чудь і весь. Перші населяли Новгородщину, другі — білоруські землі, а чудь і весь, сусіди новгородців, навіть не були слов'янами. Де ж тут українські племена? І ще один “нюанс”! “Повість минулих літ” стверджує, що предки москвинів радимичі та в'ятичі походять “од ляхів”, які на тих землях, породичалися з угрофінськими племенами, а таких племен історики налічують аж 16! “Спільна колиска трьох

братніх народів” розбивається об логіку літопису. З Києвом північна Московія мала ще меншу спільність, ніж Коломия з Коломною.

Наше право на спадщину Київської Русі уконституційоване. “*Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України)*” — читаємо в Основному Законі, який спирається на багатовікову історію українського державотворення. Цей великокняжий герб відомий ще кілька тисячоліть тому. Він символізує, на думку деяких дослідників, Мудрість, Знання і Любов, як трійцю життєтворчих енергій, а їх джерелом вважається Абсолют (Творець, Бог).

Таке ж значення мають барви нашого Державного Прапора. Галицько-Волинська держава як безпосередня спадкоємиця Київської держави передала нам через віки ці дві барви як символи чистої блакиті і золотої пшениці. У революційну добу XX століття вони утвердилися стихійно по всій території України.

Конституційне визнання багатівкової історії українського державотворення — незаперечний доказ того, що українці спромоглися, за словами *Є. Маланюка*, на “*лютий зір прозрілого раба*”, показати цілому світові несфальшовану метрику нації. Сказавши а, мусимо сказати б, позаяк обмежувати свою спадкоємність княжою добою ще недостатньо. Мусимо започаткувати перегляд цілого нашого світогляду. Нині вже замало прирівнювати Україну до давніх держав, називаючи її “*Степовою Еладою*” (*Є. Маланюк*), бо, прирівнюючи себе до когось, ми вже визнаємо свій національний “*комплекс вторинності*”, “*комплекс меншовартості*”. *Ю. Ліпа* писав: “*Культура трипільського, чи, як його зве професор В. Щербаківський, праукраїнського народу обіймає новокамінну, бронзову і по-*

Великий князь Володимир Мономах.
Картина І.Я. Білібіна. 1926 р.

чаток залізної доби й є аналогічною до культури і складу південних держав мікенців, гетитів, митаній, егейців і, може, етрусків. Це культура, що зв'язує органічно Україну з південною Європою і почасти зі західною, з її прадавнім мистецтвом, моральними, правовими та релігійними здобутками". Наше плазування перед західноєвропейською культурою спровоковано лише одним — незнанням власної історії, нашої культурної спадщини.

Предки наші таких комплексів не знали. Митрополит Ларіон Київський у "Слові про закон і благодать" ствержує, що наш князь ("великий каган") Володимир Святий рівний з римським імператором *Константином Великим*, "з ним однакової слави і честі достойний". Рівні володарі, рівні дві імперії, рівні два народи — така ідея творця "Слова".

Нинішнє відродження часто-густо асоціюється з козацькою бугафорією: широкі, як Чорне море, червоні шаровари нерідко приховують звужений світогляд на державотворення. Якщо великий *Шевченко* пов'язував визволення України з "безверхим козаком", цебто козацьким духом борця, то наші сучасники захопилися зовнішніми козацькими атрибутами, аби так зарекламувати спадкоємність лицарських традицій. А ще для нас козак нерідко той, хто "сивуху так, мов брагу, хлище" (*І. Котляревський*).

Козакоманія витіснила цілу славу добу нашої княжої історії. Чи усвідомлюємо ми самі себе спадкоємцями слави *Святослава Завойовника*, який не оборонявся, а тряс півсвітом? За літописцем, великий князь мовив до вояків: "Тож не осоромимо землі Руської, а ляжемо кістьми, бо ж мертвий сорому не знає. Якщо ж побіжимо ми, — то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже — тоді [самі] подумайте про себе". І сказали воїни: "Де голова твоя ляже, там і наші голови ми зложимо". Ідея побратимства очевидна — і не потребує "освячення"

горілкою, як про це читаємо в "Тарасі Бульбі" *М. Гоголя*.

Відчуження від духовної спадщини княжої доби підживляло ґрунт для концепції про вічну демократичність нашої культури, відсутність у ній аристократичного духу. Та це відчуження завдало нам ще більшого удару. Козацькі війни закінчувалися, як правило, поразками, тому українці бачили героїзм у трагедії. У нас панував героїзм мучеників. Героїзм трагічного Берестечка, а не героїзм переможного Конотопа. Від цього один крок до ідеології поразенства, зневіри у власні сили. Наша історія зводилася до зради, запродавства, братовбивства і дітовбивства. *Шевченків Гонта* вчинив як патріот, коли не пожалів рідних маленьких синів. А може він вбивав майбутнє нації? *Гайдамацький ватажок* не утруднював себе спробами перевиховати дітей, повернути до свого народу. *Гоголь* вилив свій біль у таких словах повісті "Страшна помста": "Людина без чесного роду й потомства — як хлібне зерно, кинуте в землю і загине марно в землі. Сходу немає — ніхто не знатиме, що кинуте було насіння".

Прижиттєвий портрет Богдана Хмельницького.
Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарнавського

Зерно княжої доби упродовж цілих століть не сходило на українській землі, густо политій козацькою кров'ю. Походи *Олега Віщого* до Цареграду, *Святослава Завойовника* на Балкани, звитяги *Данила Галицького* над тевтонцями забулися. Чи міг народ, вихований на козацьких поразках, без відчуття своєї причетності до великої імперії Київської Русі прагнути відродити власну державу? Будьмо відверті, трагічна доля Гетьманщини і Запорозької Січі переконувала покоління українців у правді поразенства. Великодержавної правди княжої доби народ не знав. На лицарському ідеалі, який подарував нам славетний *Володимир Мономах*, молоде покоління не виховувалося. Спадщина Київської Русі — наша правда з великим виховним потенціалом. Не відкидаючи славних сторінок козацьчини при об'єктивному підході до її історії, мусимо повернутися до нашого коріння.

Правда анархіста Тараса Бульби чи правда державотворця Івана Шрама?

На образі Тараса Бульби виховувалося не одне покоління українців. Він став певним символом самовідданості та волі. Чи могла сприйматися інакше людина, яка не хотіла залишити ворогові почорнілої, закоптілої люльки і через неї зазнала мученицької смерті? Ми не задумувалися над запитанням: що ж спонукало козацького полковника до такої самопожертви? Може любов до батьківщини? Ні! Про батьківщину Бульба й не думає. Його рушій — ненависть до ворога.

Ненависть не має меж: козацький полковник не хоче слухати ні духовенства, ні гетьмана, ні інших полковників. Коли доходить до миру з поляками, Бульба як анархіст не приймає його і збирає козаків для нових боїв. А такі серед нашого лицарства авантюристи завжди знаходилися. *"Смутні, — пише М. Гоголь, — стояли гетьман і полковники. Задумалися всі і мовчали довго, начебто пригнічені якимось тяжким передвістям"*. Анархіст знає лише одне задоволення — руйнування, він не хоче розуміти, що досягнути мету можна й іншими засобами.

М. Гоголь не може приховати анархізму свого героя попри його глорифікацію. *"Все, — пише він, — давало йому (Тарасові Бульбі. — О. Г.) перевагу над іншими: і похиллий вік, і досвідченість, і вміння командувати своїм військом, і найсильніша ненависть до ворогів. Навіть самим козакам здавалося надмірною його нещадна лють і жорстокість. Тільки вогонь і шибеницю призначала сива голова його, і поради його на військовій раді дихали тільки самим нищенням"*.

Перечитаймо ще раз знайомий епізод і погляньмо на нього критичним оком. Після чотириденної битви, коли козацькі сили й запаси вичерпалися, *"вирішив Бульба пробитися крізь лави, пробилися вже козаки, і, може, ще раз послужили б їм вірно бистрі коні, як раптом серед самого гону спинився Тарас..."*. А спинився, бо випала люлька з тютюном. Чомусь ця люлька порівнювалася в народній пам'яті з козацькою волею. Згадаймо відому пісню про Сагайдачного, що *"проміняв жінку на тютюн і люльку"*. Якщо борець відмовився створювати сім'ю тому, що хотів покласти своє життя на вівтар боротьби за волю рідного краю, тоді його можна зрозуміти і за це він заслуговує вічної шани. Та тут йдеться про інше: козак не хоче обтяжувати

себе сімейним життям, бо воно заважає йому волоцюжити з люлькою та, звичайно, з медом-горілкою, без чого не обходяться бульбівські козаки у найскрутніші часи, коли в обличчя дихає смерть. Чи не такими творами формується не лицарсько-героїчне життя, а пропонується як зразок образ пересічного авантюриста?

У повісті Гоголя читаємо, що козакам пощастило втекти, і лише тому, що вітер повернув з другого боку і вони почули слова Тараса Бульби з останнім наказом, куди втікати. Чиста випадковість — і не більше! Насіння анархізму й авантюриництва завше знищувало наш державотворчий врожай. Ненависник нічого не побудує, бо він знаходить насолоду не у власних перемогах, а в поразках ворога. Боротьба для боротьби — і тільки! Ненависник-руйнівник не вирощуватиме хліба на власному полі, бо відчуває радість тоді, коли топче врожай на полі чужому. А з чужого — потім перескакує на своє. І тут на противагу Тарасові Бульбі як анархістові мусить прийти державотворець Іван Шрам із Кулішевої "Чорної ради". Полковник Шрам уболіває, що *"десять гетьманів хапаться за булаву, а що Україна розідрана надвоє, про те всім байдуже"*. Булава — символ найвищої влади. Нема заперечень, що її треба здобувати, та суть в іншому: яким способом?

Іван Шрам думає не про люльку, а про рідний край: *"Україну розідрали надвоє: одну часть, через недоляшка Тетерю, незабаром візьмуть у свої лапи ляхи, а друга сама по собі перевернеться кат знає на що. Я думав, що Сомко вже твердо сів на гетьманстві, — а в його душа щира, козацька, — так міркував я, що якраз підійму ото з усіма полками на Тетерю, да й привернем усю Україну до одної булави"*.

Анархіст Тарас Бульба, не погодившись з козацько-польським миром, переманює частину козаків для дальшої війни, бо не знає без неї життя. Як державотворець, Іван Шрам розмірковує інакше. Сомко каже: *"Чи гаразд, чи не гаразд, а з москалем нам треба укупі жити"*. Шрам застерігає, що *"рознюхали ми тепер добре бояр да воевод москоських"*, але перед лядською небезпекою підтримує Сомкову позицію, бо прагне, як пише Куліш, *"великої, одностайної України"* під однією булавою. За переконанням Шрама, Україну врятує не "недоляшок Тетеря", не кумир сіроми Іванець Брюховецький,

не "божевільний Васюта", а людина лицарської честі Сомко. Отже, Іван Шрам виходить з тодішніх об'єктивних умов. Для Бульби реальність не існує, неначе все залежить від його люті, хоч пам'ять про велич рідної землі жевріє в якихось закамарках. Він звертається до козаків: *"Ви чули від батьків і дідів, у якій шані у всіх була земля наша: і грекам давала себе знати, і з Царгорода брала червінці, і міста були пишні, і церкви, і князі, князі руського роду, свої князі, а не католицькі недовіркі. Усе взяли бусурмени, все пропало. Тільки zostали ми сиротами, та як удовиця після доброго чоловіка, сиротою, так само, як і ми, земля наша"*.

Симптоми правління, та Бульба не шукає ліків, а ті ліки лежать під ногами. Чи не через таких, як він, анархістів, які не хочуть визнавати спільної думки про мир, стала українська земля удовицею і сиротою? Він, анархіст, завше стоїть на своєму: всі мають погоджуватися з ним. Бульба — це не той мудрий полковник з вояцьким досвідом, який чітко розраховує сили; це — своєрідний козацький політкомісар, який завше в полоні емоцій і ненависті до ворога. Він не командує, а надихає на подвиг. Під час бою Бульба повторює запитання: *"А що, панове? Є ще порох у порохівницях? Чи не ослабла козацька сила? Чи не гнуться козаки?"* Романтика, а не розрахунок: полковник не цікавиться, скільки сили у ворога і що він робить, як воює. Чому? Дуже просто? Як авантюрист, він гадає, що сили противника нема чого брати до уваги. Добре орудуючи шаблею, він покладається лише на неї. Смерть Тараса Бульби героїчна, але героїчна у своєму безглузді, бо ж врятуватися він мав усі шанси. Смерть через загублену люльку! Шрам теж гине, але своєю смертю він врятує ціле місто Паволок. Коли Тетеря *"хотів достати і вистилити усе місто за турбацію супротив гетьманської зверхності"*, тоді *"Шрам наволоцький, жалуючи згуби наволочан, сам удався до Тетері і перейняв усю вину на себе самого"*.

Слава Тараса Бульби не вмерла. Та чи вона така, як слава Івана Шрама? Куліш пише: *"Так-то той щирий козарлюга і піп, Іван Шрам наволоцький, і славний лицар Сомко переяславський, не врадивши нічого супротив лихої української долі, полягли од беззаконного меча шановними головами. Хоть же вони і полягли головами, хоть і вмерли лотою смертю, да не вмерла, не полягла їх сла-*

Ілюстрації до повісті М.В. Гоголя “Тарас Бульба”. Проект Алваса Мухіна (О. В. Мухін) (<http://www.proza.ru/avtor/alexord&book=7#7>)

ва. Буде їх слава поміж земляками, поміж літописцями, поміж усіма розумними головами”. Останні слова говорять чимало: справжня слава живе між розумними головами, а не серед люмпенізованих мас, яких підштовхує ненависть, а вона не веде до добра. Ненависть до ворога, перенесена на рідне довкілля, часто-густо використовується тим же ворогом у боротьбі проти нас. Щоб обезсилити українців, нас ділили на “східняків” і “западенців”, “патріотів” і “бандерівців”, доводячи велику націю до самогубства.

А може Тарас Бульба тому став кумиром для українця, що ми вічно боролися, хоч наша боротьба не давала результатів? Нас захоплював сам процес, а не його результат на нашу користь. Ми реготали разом із запорожцями, які пишуть солоного листа турецькому султанові. Ми молилися до Івана Сірка і не замислювалися над тим “клятим питанням”: що принесли українському народові його стихійні війни? Може для вічного борця питання з таким акцентом не доцільне? Може? Але ми перейшли від кілько-

сотлітньої доби боротьби до безпосереднього державотворення, хочемо чи не хочемо, але тепер мусимо прилучитися до цінностей цивілізованого світу, залишивши в минулому героїв, які надавали перевагу люльці перед збереженням власного війська.

Не будьмо утопійцями: анархісти ще довго будуть давати про себе знати. І в цьому нема нічого дивного, бо ненависть не може змиритися з тим, що її час минув і надалі заявлятиме про себе різними скандальними акціями. Та головне — не самі акції, а наша реакція на них. Чи будемо руйнувати економіку спровокованими страйками й пікетами, а чи будемо діяти як народ державотворчий і господар у власному домі? Руйнівник живе одним днем, він думає лише про себе або про свою люльку. Державотворець йде на жертву задля врятування цілого міста, він не ставить власних інтересів і власного життя на перше місце.

Дві правди історії, але для державотворця правда анархіста те саме, що петля для самогубця.

Правда охлократів Івана Брюховецького чи правда аристократів Івана Виговського?

Історія Запорозької Січі в уяві пересічного українця асоціюється з лицарством, яке оспівав Шевченко. Інший погляд на козацтво в поезіях Куліша спричинив бурхливу реакцію прихильників Тарасової музи. Шевченкове трактування козацтва — в чисто народному дусі. Куліш підходить з другого боку, абсолютизуючи хиби переродженого козацтва після славної Хмельниччини. Обстоюючи свою позицію, Куліш писав:

Се голос луччих предків з домовини,
Тих душ святих, що марно погибали
У злигоднях Великої Руїни,
Котру старці своїм тріумфом звали.

Коли ж підійти об'єктивно до козацтва як національного феномена, то мусимо визнати рацію двох наших поетів, але в певних межах. Велика Руїна — це вже початок деградації козацтва як національного лицарства. В ньому вийшли на перший план хиби, чимало з яких проявлялося й раніше.

Шевченко прославляв рівність як засаду козацького братства, що, врешті-решт, не відповідало концепції його попередника Григорія Сковороди, який обгрунтовував справедливість “нерівної рівності”. Абсолютизація рівності межувала з анархізмом, перероджуючи демократію (владу народу) в охлократію (владу натовпу), втіленням якої було “галасливе обрання” кошового в повісті Гоголя “Тарас Бульба”. На раді особливий вплив мали козаки, що “ледве трималися на ногах — до такої міри встигли набратися”, козаки, які “заходилися доводити діло кулаками”.

Кошовим став Кирдяга, “хоч і дуже старий, але розумний козак”. Зразу відбулася “інаугурація” обраного кошового. “Один із старшин узяв палицю і підніс її новообраному кошовому. Кирдяга, за звичаєм, ту ж мить відмовився. Старшина підніс удруге. Кирдяга відмовився і вдруге, і потім уже, за третім разом, узяв палицю. Схвальний крик залунав по всій юрбі, і знов далеко загуло від козацького крику все поле. Тоді виступило з середини народу четверо найстарших, сивовусих і сивочупринних козаків (занадто старих не було на Січі, бо ніхто з запорожців не вмирав своєю смертю) і, взявши кожен у руки землі, що на той час від недавнього дощу розмокла на болото, покляли її на голову йому. Мокра земля стекла з його голови, потекла по вусах і по щоках і все обличчя замазала йому болотом. Та Кирдяга стояв, не рухаючися з місця, і дякував козакам за виявлену честь”.

Чи може в такому разі полководець відповідати за свої дії? Ні, він змушений постійно позирати на юрбу, її настрої, бо інакше може розпрощатися не лише з високою посадою, а й життям. Вже на другий день Кирдяга каже запорожцям: “Я слуга вашої волі. Це ж річ відома, та і з Писання знаємо, що голос народу — голос Божий. Вже розумніш не можна придумати, що весь народ придумав”.

Така козацька “демократія” досягнула свого апогею на “чорній раді” 1663 року, коли гетьманом став Іван Брюховецький. Ще до ради він скаржиться і водночас вихваляється перед козаками: “Я ж та бідна курка-клопотуха, що знайде зернятко — да й те оддасть своїм курчаткам, так і я все до останнього жупана пороздавав своїм діткам. А тепер ось і сам обголів так, що й пучки лізуть із чобіт — доведеться незабаром ходити так, як лапко. Що ж? Походимо й без чобіт, аби моїм діткам було добре”. Звичайно, такий гетьман може подобатися лише голоті, якій він служитиме так, як обіцяє служити Кирдяга. Змалювавши Івана Брюховецького в романі “Чорна рада”, Куліш показує, що товпа відповідає своєму кумирові тим же: “Безумна якась радість у всякого в очах і в речах. Усюди знай викрикують: “Іван Мартинович, батько наш любий!” Зніме взору в одній руці чарку чи ківш, а в другій шапку з голови да й репетує, що Іван Мартинович і день, і ніч побивається за людським щастем”.

Демагогія Брюховецького асоціюється з іншими часами. Цілком очевидно, що для Брюховецького вже нема запорозьких звичаїв як регуляторів лицарського життя, а лише доцільність. За часів Брюховецького козаки в основній масі деморалізовані. Ніхто з них не відгукується на заклик батька Пугача: “Кому любо з нечестивим проїдсвітлом у гріхах погибати, зоставайтесь тут; а хто не хоче скаляти золотої слави своєї, той гайда з нами за пороги!”. Як знаємо, через два роки після “чорної ради” Брюховецький поїхав на поклін до московського царя. Там, за намовою царських сановників, український гетьман просить у монарха сусідньої держави титулу боярина. Його ж зразу “пожалували” думним боярином і великим воеводою та ще й оженили з царською воякинею. До України разом з ним приїхали московські піддячі, щоби “переглянути й переписати все майно мешканців до

останньої животини і всякого дріб'язку й обкласти все тее податками” (“Історія Русів”). У 1667 році Московія уклала з Польщею ганебний для України і без її участі Андрусівський договір, за яким Лівобережна Україна переходила до Москви, а Правобережна — до Польщі. Через два роки до Речі Посполитої мав перейти ще й Київ. Ось так закінчилося “возз'єднання України з Росією”. Проти таких дій змушений був виступити навіть Брюховецький, але вже було запізно.

Наша історія знає й інших гетьманів. Серед них — аристократ Іван Виговський, який свої дії підпорядковував тверезій оцінці тодішніх подій: внутрішніх і міжнародних. На Корсунську раду, на якій він обирався гетьманом, прибули послы від багатьох держав (Швеції, Польщі, Австрії, Туреччини, Криму, Семигорода, Молдавії й Волощини). Тоді ж було оформлено союзний договір зі Швецією на користь незалежної Української держави, налагоджені добрі взаємини з Кримом і Туреччиною. Аристократ Виговський не хвалявся подертими чоботами і поношенням одягом, аби добитися свого обрання гетьманом голосами козацької голоти, а думав про утвердження України як європейської держави. Він не боявся вживати заходів для приборкання козацької “чорні”. Не зважаючи на підступні дії промосковських Барабаша і Пушкаря з головним осередком на Запорозжі, повноваження Виговського як гетьмана підтвердила Переяславська рада 1658 року. Гетьман Виговський спирався на українську аристократію — козацьку старшину, яка переконалася в згубності для України союзу з Московією, хоч його підтримували деморалізовані соціальні верстви.

В історії України важливе місце посідає Гадяцький трактат 1658 року про створення федерації України, Польщі і Литви. За ним, Україна як самостійна держава під назвою Великого князівства Руського унезалежнювалася від Москви, православна віра урівноправнювалася з римо-католицькою, а церковна унія на землях Великого князівства Руського скасовувалася. Українська держава користувалася правом мати свою армію з 30 тисяч козаків і 10 тисяч регулярного найманого війська. Водночас польські війська втрачали право перебувати в Україні. Якщо ж вони приходили на її землі як допомога, тоді під-

Гетьман Іван Брюховецький

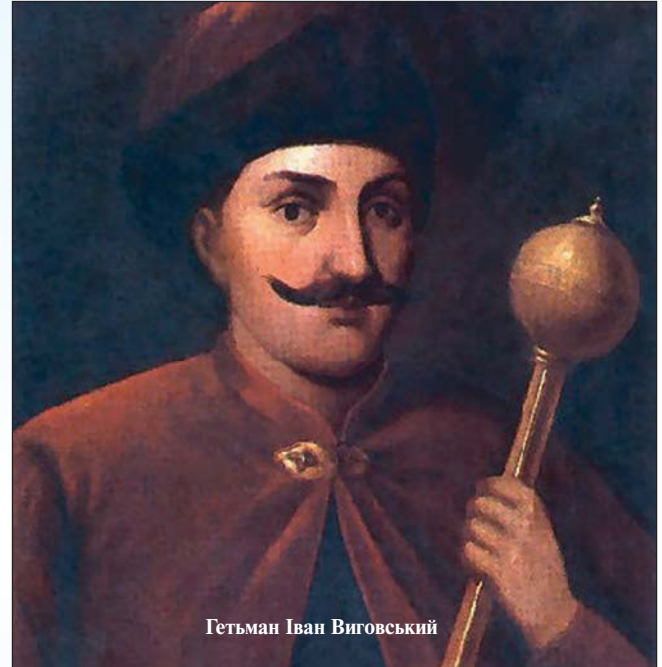
порядковувалися українському гетьманові. За поданням гетьмана по 100 козаків з кожного полку “без будь-яких труднощів” набували шляхетської гідності, що мало велике значення для формування національної аристократії. Велике князівство Руське створювало свій окремий трибунал. Виконавча влада належала гетьманові, якого затверджував король з чотирьох кандидатів, обраних всіма станами (козаками, шляхтою і духовенством), а також “осібним канцлерам, маршалкам і підскарб'ям з правами сенаторів, і іншим урядам народу Руського”. Україна мала право на власний скарб (фінанси) і свою монету, що чеканилася в Києві чи іншому місті. Передбачалося заснувати два університети, один з яких у Києві, інші навчальні заклади і друкарні. У трактаті записано: “Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде треба, буде вільно ставити, свobodно в них науки відправляти і деякі книги друкувати про релігійні контрoверсії — але не ображаючи має-стату королівського і без насквілів на короля його милості”.

Ставлення до Гадяцького трактату, який так і не був реалізований, в українській історичній науці неоднозначне. Одні називають його українською національною програмою на цілі десятиріччя, тогочасним політичним ідеалом. Інші критикують його за недемократичність. Історик Іван Крип'якевич вважав, що “це була тільки хвилинна комбінація, що не могла розраховувати на довговічність”. Однак треба застерегти: така “комбінація” в перспективі забезпечувала умови для утвердження України як незалежної держави. Найголовніше — в Україні створювалися передумови для формування власної аристократії, без якої тогочасна держава не могла існувати.

Під команду гетьмана Виговського козацькі війська з союзниками розбили 8 липня 1659 р. московську армію в Конотопській битві. Після неї на полі бою залишилося 30 тисяч загиблих московських вояків. Російський історик С. Соловйов писав: “Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1656 років, загинув у один день, і ніколи вже після того цар московський не був у силі вивести в поле такого блискучого війська. В жалобній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу, й жах напав на Москву. Удар був тим тяжчий, що був несподіваний!.. Трубецький, на котрого покладали найбільше надій, муж на війні щасливий і ворогам страшний, згубив таке величезне військо! Після здобуття стількох міст, після здобуття литовської столиці царська столиця Москва тепер затремтіла за свою власну безпеку: з наказу царя люди всіх станів поспішили на земляні роботи для

укріплення Москви. Сам цар з боярами раз у раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць із своїми родинами й майном наповнили Москву, і йшла чутка, що цар виїздить за Волгу, за Ярославль”.

Конотопська звитяга могла змінити історію на користь України. Проте цього не сталося: рівно через 50 років перемога московських військ під Полтавою дасть для нашої нації протилежні наслідки. Гетьман Виговський не скористався з Конотопської звитяги і не повів своїх військ на розгром царської столиці, бо в тилу готувалася зрада. Ганебну роль зіграв кошовий отаман Іван Сірко, діяльність якого в історії видавалася за зразок патріотизму. Замість того, щоби підтримати державотворчі потуги гетьмана Виговського, Сірко напав на татарські війська, чим спровокував для України небезпеку на півдні.

Гетьман Іван Виговський

Несхвальне ставлення до Гадяцького трактату переважало серед української людності. За словами М. Костомарова, “українці показали, що вони не в стані зрозуміти й оцінити цей продукт голів, які стояли вище від рівня цілого народу”. Консервативне населення не розуміло свого проводу й не хотіло слухати його.

Дві правди нашої історії, правди трагічні. Правда охлократів, які вимагали негайно безмежних прав, а точніше, сваволі без покарання; на противагу їй гетьман Виговський намагався побудувати шляхетську Українську державу. “Він, — пише І. Крип'якевич, — умів репрезентувати гетьманську гідність, твердо і ясно ставив справу української державності, “Руського Князівства”, гідно держався на переговорах з Московщиною і Польщею, не дозволяючи їм легковажити Україну. Він мав високо розвинене розуміння ладу: дбав про те, щоб державну організацію завершити і впорядкувати в різних ділянках, чи йшлося про адміністрацію та військо, чи про дипломатію, — отже, викінчував те, що за Хмельницького було складене нашвидку, в загальних обрисах. Але Хмельницькому не дорівнював у справі володарської умілості — всі класи громадянства єднали до спільної праці і знайти правильний шлях у міжнародних відносинах”. Гадяцький трактат був ратифікований Польщею і король заприсягся виконувати його вимоги, чого, як відомо, не робив московський цар після Переяславської угоди.

За матеріалами книги Олега Гриніва
“Імператив Володимира Мономаха” (Львів, 2000)